

Németh Ferenc

∴ Forum Könyvkiadó, Újvidék
 ∴ direktor@forumliber.rs

A NAGYBECSKEREKI ZSIDÓSÁG A 18. SZÁZAD MÁSODIK FELÉTŐL A 19. SZÁZAD VÉGÉIG*

*Jewish Population in Nagybecskerek from the Second Half
of the 18th to the End of the 19th Century*

A török kiűzését követően a 18. század eleji, több hullámban végzett bánági telepítések idején érkeztek az első zsidó családok Nagybecskerekre. A város, később Torontál megye székhelye, viszonylag liberális volt a betelepülni szándékozó zsidók iránt. Ennek köszönhetően a zsidók, akik jobbra kereskedelemmel foglalkoztak, már 1760-ban önálló hitközséget alapítottak a Béga menti városban. 1762-ben a zsidó hitközség 30 családot számlált. 1835-ben 359 személyt vettek jegyzékbe, 1846-ban közösségük 507 lelket számlált, 1870-ben pedig 1089 tagja volt. 1817-ben már volt zsinagógájuk, sőt felekezeti iskolájuk is. A legrégebb intézményük az 1764-ben alakult Chevra Kadisa volt. 1858-ban alakult meg az Izraelita Nőegylet, 1871-ben a Maskil el Dal, 1874-ben pedig a Humanitáts Verein. Az egyházi élet felvirágzásához a 19. század második felében jelentősen hozzájárult két tudós rabbi: Oppenheim Dávid és dr. Klein Mór.

Kulcsszavak: nagybecskereki zsidó hitközség, zsinagóga, zsidó egyletek, Oppenheim Dávid, dr. Klein Mór

Nagybecskerek a 18. században osztozott Bánát mostoha sorsában. A török uralom alól felszabadult helység 1717-ben mindössze 100 házat számlált, 787 szerb lakossal.¹ Amikor az elnéptelenedett Bánát betelepítése céljából megkezdődött a telepesek toborzása, ezek a telepítési kísérletek többek között Becskereket is érintették, esetenként igen tragikusan.

Már az 1720-as években Nagybecskerekre (majd Pancsovára és Versecrére is) Arad-vidéki, bácsi, csanádi és Csongrád megyei iparosokat, mesterembereket, továbbá görög kereskedőket telepítettek.² Ezzel egy időben kezdődtek az első német telepítések is. Mercy 1720 táján württembergi, hesseni, nassaui és Rajna-

* Részlet egy hosszabb tanulmányból.

¹ *Zrenjanin* (monográfia). (Főszerk. Todor Malbaški.) Budućnost, Zrenjanin, 1966. 331.

² Szentkláray Jenő: *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből*. Temesvár, 1882. 250.

vidéki németeket hozott Bánátba.³ Szentkláray Jenő úgy tudja, hogy különösen az 1723. évi 103. törvénycikk adott nagyobb ösztönzést a külföldiek bevándorlásának, hiszen a hatóság nekik szabadságot és adómentességet szavatolt.⁴

Ezek igen lényeges kedvezmények voltak, annál is inkább, mert az iparosoknál az adómentesség 15 évre szólt.⁵ Céljuk természetesen az volt, hogy ide csalogassák a kézműveseket, iparosokat és kereskedőket. 1720 és 1722 táján Temesvárról és környékéről több szerb család költözött Nagybecskerekre.⁶

A kíméletlen telepítési kísérletek között voltak tragikus kimenetelűek is, például a becskerekai spanyoloké. Az első spanyolokat Mercy hozta Barcelona és Biscaya környékéről, és Becskerekén a Béga bal partjára telepítette őket az 1730-as években.⁷ Új otthonukat a spanyolok Új-Barcelonának nevezték el. Azonban csupán néhány év leforgása alatt kivésztek, miután „a vidék nagy terjedelmű posványai által megfertőztetett levegőt elviselni nem tudták”.⁸ Ez érthető is volt, hiszen Becskerek az idő tájt – a Lazarus-féle térkép tanúsága szerint – a Lacus Becskerekensis nevű tó, pontosabban mocsár közepén feküdt.⁹

1736-ban Mercy másodízben is megpróbálkozott spanyolok telepítésével.¹⁰ Egy részük ezúttal is Becskerekre érkezett. Az ő segítségével épültek fel az első kincstári épületek is a Béga-parti városban.¹¹ Szentkláray Jenő írja, hogy „a spanyolok plántálták Becskerekén az első eperfákat, és ők dolgoztak az itt létesített selyemgyárban, mely a törökök újabb betörése alkalmával, 1738–39-ben elpusztult”.¹² 1750 és 1760 körül Belgrádból több magyar települt Becskerekre.¹³ 1768 táján is érkezett néhány magyar telepes család Baranya megyéből, s a későbbi Magyar utca táján találtak maguknak otthont.¹⁴ Az 1780-as években németek érkeztek a Béga-parti városba.¹⁵ Hol szervezetteren, hol szervezetlenül a 18. század folyamán Bánátba szinte évtizedenként jöttek telepesek, így jutott belőlük Becskerekre is. Ezért volt a 18. század végén s a 19. század elején a városban is oly nagy a nemzeti tarkaság.

³ Uo.

⁴ Uo. 251.

⁵ Uo.

⁶ Uo. 253.

⁷ Szentkláray Jenő: *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből*. Temesvár, 1882. 258.

⁸ Uo.

⁹ Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Torontál megye*. Országos Monografia Társaság, Budapest, 1912. 562.

¹⁰ Szentkláray Jenő: *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből*. Temesvár, 1882. 258.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Uo. 268.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo. 271.

Dacára az áldatlan bánági állapotoknak, Nagybecskerek a 18. század második felében, II. József első bánági látogatásakor (1768 májusában) már viszonylag jó benyomást keltett.¹⁶ Olyannyira, hogy a császár bánági útja befejeztével írt emlékiratában megjegyezte: „Az administratio Temesvárról, mely egészségtelen város, Nagybecskerekre teendő át. Míg Temesvárból egészséges város nem lesz, kár oda jóra való embereket küldeni; senki sem dicsekedhetik azzal, hogy Temesvárott csak 2 évig is kitartott volna lázas betegségek nélkül. [...] A császár tapasztalatai szerint Becskerek a legegészségesebb hely Bánágban. A becskerei tisztartó kerület a legtermékenyebb is. Becskerek körül terülnek el a betelepítésre alkalmas legtöbb földek; maga a helység is eléggé nagy. Mi sem hiányzik ott tehát, mint házat építeni a praesidens számára, a hivatalos irodák meg a levéltár elhelyezésére. Becskerek a Bega-csatornán fekvődvén, összeköttetésben áll Temesvárral és az egész világgal. Temesvárról is sokan hurczolkodnak át Becskerekre.”¹⁷ E pozitív vélemény (is) jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Becskerek egy évvel később, 1769-ben, Mária Teréziától mezővárosi rangot nyerjen „azon legkegyesebb célból, hogy az ipar és kézművesség felvirágozzanak, s azon szándékban, hogy a lakosok a kenyérkereset ezen ágára ösztönöztessenek s a még hiányzó iparosok és mesterek oda édesgettesenek”.¹⁸ E szabadalomlevél első pontja kimondja: „Nagybecskerek mai és jövőendő lakosai szabad emberek; két rendből állnak: polgárokból, akik iparból és kereskedelemből és a zsellérekből, a kik föld- vagy szőlőművelésből és napszámból élnek.”¹⁹

Ugyancsak akkor mentették fel a helységet a robot alól (évi 82 frt váltságdíj fejében), ám ugyanakkor kötelezték az ingyenes katonai beszállásolásra.²⁰ Mária Terézia ekkor engedte meg, hogy Nagybecskerek a hetivásáron kívül évente két országos vásárt is tartson.²¹ A városi hatóság jogot nyert saját pecsétjének használatára is, amely Mária mennybemenetelét ábrázolta, s melyen az alábbi körirat állt: *Sigillum Liberi Oppidi Becskerek*.²² Egy évtizeddel mezővárosi státusának elnyerése után, 1779-ben került sor Torontál megye visszacsatolására, s ekkor lett Nagybecskerek még jelentősebb központ: megyeszékhely.²³ Ez a körülmény nem lebecsülendő iramot adott fejlődésének, hiszen a 18. század végétől ott össz-

¹⁶ Uo. 213–214.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo. 220.

¹⁹ Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Torontál megye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 567–568.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo. 569.

pontosult Bánát politikai és szellemi élete: a megyei adminisztráció, a városi és megyei hivatalok, ott nyüzsgöttek a tisztségviselők, oda jártak be a vidéki jegyzők, tisztartók és nagybirtokosok, egyszóval ott zajlott az élet. Ez szükségszerűen magával vonta a város arculatának változását is, s mindinkább növelte jelentőségét. 1779-től 1807-ig Nagybecskerek minden téren fejlődésnek indult, s csak az 1807. évi katasztrofális tűzvész állította le egy időre ezt a fejlődést.²⁴

A zsidóság 18. századi migrációja szempontjából – s ez a bánági részek, így Nagybecskerek újbóli benépesítését is érintette –, két fontos mozzanatról szükséges említést tenni. Az egyik az volt, hogy 1726-ban III. Károly csökkenteni szándékozta a zsidók létszámát az osztrák tartományokban, s e célból elrendelte, hogy minden zsidó családban csak egy férfi nőülhet meg s alapíthat családot. Ennek eredményeként a 18. század első felében cseh- és morvaországi zsidók érkeztek tömegesen Magyarországra, így a déli részekre is.²⁵ A másik nagyobb migrációs hullámot 1772-ben, Lengyelország első felosztása indította el, amikor is Galíciából indult el egy nagyobb zsidó migrációs hullám Magyarország felé.²⁶

Nagybecskerekre, az egykori megyeszékhelyre, amely minden bizonnyal liberálisabb volt a betelepülni szándékozó zsidók iránt, 1747-ben érkeztek meg az első zsidó családok.²⁷ Abban az évben pontosan két család kapott ott megtelepedési engedélyt: Joachim Goldschmidé és Ábrahám Moizesé.²⁸ Őket a következő években még néhány család követte: a Freundok, Juliuszok, Guttmanok stb.²⁹ Tíz-egynéhány év elteltével már akkora volt a számuk, hogy 1760-ban önálló hitközséget (*k'hilát*) alapítottak.³⁰ A nagybecskereki zsidó közösség tagjai jobbra kereskedelemmel foglalkoztak³¹, noha volt közöttük orvos, ügyvéd és tanító is. E családok tagjaiból alakult meg a nagybecskereki zsidó hitközség, amely a későbbi évtizedekben tömegesedett.³² A *Zsidó Lexikon*ban olvassuk, hogy „jól szervezett keretekben működött ezután a hitközség, gondosan ügyelt az alkotmányos adminisztrációra, és sűrűn tartott gyűléseket”.³³ A hitközség haladó jellegű volt, eleinte német nyelven tanácskoztak benne, de jegyzőkönyveiket még

²⁴ Németh Ferenc: *A becskereki tűz*. In: *Magyar Szó*. Bánati Híradó, 1987. augusztus 15.

²⁵ Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*. Budapest, 1992. 313.

²⁶ Uo. 313–314.

²⁷ Dragoljub D. Čolić: Učešće Jevreja u razvoju privrede Banata. In: *Zbornik*, 1979/4. 111–123.

²⁸ Uo. Čolićtól eltérően Borovszky Samu Torontál vármegye monográfiájában úgy tudja, hogy e két zsidót Belgrádból úszták ki, s hogy betelepülési kérelmüket aligha engedélyezték.

²⁹ Uo.

³⁰ *Zsidó Lexikon*. (Szerk. Ujvári Péter.) A Zsidó Lexikon kiadása. Budapest, 1929. 626.

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ Uo.

héber nyelven vezették.³⁴ 1762-ben már harminc családot számlált.³⁵ A második betelepítési hullámra 1760 és 1788 között került sor.³⁶ Akkor érkezett a városba Kutterer Nathán, Draxler Izsák, Keppich Ferenc, Nasich Ábrahám, Fischer Márk meg Kanizsa Ármin családtagjaikkal együtt.³⁷ Később ez a folyamat valamelyest lelassult, s két-három évenként érkezett csak újabb család a városba: 1795-ben Fischer Herman, 1798-ban Österreicher Lázár, 1801-ben Menczer Izsák és Schwarz Helén, 1802-ben Guttman Helén, 1804-ben Menczer Lipót, 1805-ben Fetter Lipót, Krausz Szali, Brummel Maier, 1806-ban Hermál Fülöp, Risenberg Anna, Lesper Jakab, Pollák Samu, Pollák Nathán és Deutsch Jakab, 1809-ben Schlezinger Finka, Spitzer Ábrahám, Rosenfeld Samu, 1810-ben Wolf Izsák, Kuhn Mózes, Pollák Ábrahám és Klein Márk.³⁸ 1811 és 1820 között telepedtek le a városban a Deuschok, Ábrahámok, Bauerek, Eisenstädterek, Kuhnok, Fetterek, Perlek, Auserek és Wiplerek.³⁹ 1821 és 1835 között érkeztek meg az Oppenheimerek, Geiduschekek, Lichtenthalok, Schenek, Eislerok, Horovicok, Vinterlingek, Krischaberek, Singerek és Jodeskok.⁴⁰ E családok főképpen Cseh- és Lengyelország területéről érkeztek oda, de Bácskából és máshonnan is.

A zsidó egyházközség szempontjából ebből az időszakból két nevet ragadnánk ki. Az első id. Johann Lichtenthal, aki öttagú családjával 1825-ben nyert letelepedési jogot a városban, s a mai Moša Pijade utcában vásárolt családi házat. Ungvárról telepedett Nagybecskerekre, és vállalkozó volt. A 19. század elején ő szervezte újjá a nagybecskereki zsidó hitközséget, amelynek egy ideig elnöke is volt. Részt vett a zsidó felekezeti iskola alapításában is.⁴¹ 1832-ben hunyt el, s az écskai úti zsidó temetőben helyezték örök nyugalomra.⁴² Az ő sírköve – Stampe Meierével együtt – a legrégebb fennmaradt sírkő ez egykori (időközben felszámolt) zsidó temetőből.⁴³ A másik személy Kuzman Jodesko, aki öttagú családjával 1834-ben telepedett át Pozsonyból Nagybecskerekre. Ő egy ideig segédrabbi volt, valamint iskolai ügyintéző is a zsidó felekezeti iskolában.⁴⁴

1835 elején, amikor összeírták a nagybecskereki zsidókat, 74 háztartásban 334 személyt vettek jegyzékbe.⁴⁵ Ebből 64 felnőtt férfit és 61 nőt, valamint 209

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Dragoljub D. Čolić: Učešće Jevreja u razvoju privrede Banata. In: *Zbornik*, 1979/4. 111–123.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

gyermeket (113 fiút és 96 leányt). Már az év végén számuk 359-re növekedett.⁴⁶ A szabadságharcig a becskerekeli zsidó közösség létszáma évente átlagban tizenötöt gyarapodott, s 1846-ban már 507 tagot számlált.⁴⁷ Ők többnyire vállalkozók, házalók, kereskedők voltak.

Istentiszteleteiket – jó fél évszázadon keresztül – a becskerekeli zsidók ideiglenes imaházban végezték, mígnem 1817-ben már zsinagógájuk volt⁴⁸, sőt iskolát is fenntartottak.⁴⁹ Szervezésileg, 1789-től a nagybecskerekeli zsidó hitközség Aradhoz tartozott, ahol a hitközség élén Horin főrabbi állt.⁵⁰ Néhány évtizeddel később, az 1830-as években viszont már a temesvári zsidó hitközséghez csatolták, melynek élén akkortájt Oppenheim (Hirsch) Dávid állt.⁵¹ Temes vármegyében meg a Katonai Határőrvidéken annak idején neki volt egyedül joga zsidókat esketni.⁵²

A zsidó intézmények közül a legrégebb az 1764-ben alakult *Chevra Kadisa* volt.⁵³

A zsidó egyházi élet múltjának egyik fontos dokumentuma az a szerződés, amelyet a nagybecskerekeli zsidó hitközség 1811. május 31-én kötött dr. Pinkas rabbival, aki az egyházi szertartásokat végezte a hitközség területén.⁵⁴ E szerződésben megtaláljuk az akkori hitközség 21 vezetőségi tagjának nevét: „Meinz Izsák bíró (elnök), Kanizsa Ábrahám, Pollák Samu, Kohn Mózes, Izsák Jakab, Bernard Drexler, Mojer Kampfen, Schlezinger Mózes, Glaser Samu, Pollák Nathán, Guttman Ádám, Deutsch Mózes, Tirmau Ábrahám, Maier Kohn, Kutterer Izsák, Österreicher Lázár, Hirschl Fischer, Rosenfeld Samu, Maier Brumel, Schwarz Mózes, Pinkas Kohn és Schweizer Fabi jegyző.”⁵⁵ Egyébként dr. Pinkas hamarosan összetűzésbe került az egyházközséggel, és az ügy 1812-ben a városi magisztrátus elé került.⁵⁶ 1812-ből fennmaradt még egy fontos dokumentum, amely az akkori hitközségi elnök (bíró) megválasztására vonatko-

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ 1817-ben Guttman Ádám volt a „Judenrichter”. Lásd: Dragoljub D. Čolić: Učešće Jevreja u razvoju privrede Banata. In: *Zbornik*, 1979/4. 111–123. Erről az első zsinagógáról nem maradt fenn más adat, csak az, amelyet a *Zsidó Lexikon* említ. Nem tudni, hogy célszerűen épített imaház volt-e, vagy csak egy átalakított, korábban emelt épület. Az sem maradt ránk, hogy hol helyezkedett el. Talán ezért a becskerekeli helytörténészek úgy tartják, hogy az *első* becskerekeli zsinagóga 1847-ben épült.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Aleksandar Stanojlović: *Petrovgrad* (monográfia). Petrovgrad, 1938. 114.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Dragoljub D. Čolić: Sinagoga u Zrenjaninu. In: *Zbornik*, 1979/4. 199–213.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

zott.⁵⁷ Abból kiderül, hogy 1812. november 14-én a zsidó hitközség elnökévé egyhangúlag Menczer Izsákot választották, aki családjával 1801-ben Versecről telepedett át Nagybecskerekre.⁵⁸ Akkor első alelnöknek Guttman Ábrahámot választották meg, másodalelnöknek pedig Deutsch Mózeset.⁵⁹ 1812-ben egyébként Maier Risenberg volt a nagybecskereki zsidó hitközség gondnoka.⁶⁰

Érdekességként említjük, hogy a 19. század első felében a Freundok és Juliuszok még üzleti könyveiket is héber nyelven vezették.⁶¹

Fontos tény, hogy a nagybecskereki zsidó hitközség 1831-ben a város központjában telket vásárolt egy leendő új zsinagógának, amelynek építését csak 1845-ben kezdték meg.⁶²

A zsidó hitközség fellendülésére csak az 1830-as, 1840-es években kerülhetett sor, az akkor mintegy 15 000 lakost számláló megyeszékhelyen. A gyors ütemű városiasodás, polgáriasodás is a reformkorban vette kezdetét.

Nagybecskerek az 1840-es években, a reformkor lendületében, már szemreváló város volt. Fényes Elek írta 1839-ben: „Nagy-Becskek igen csinos város s főhelye Torontál vármegyének, a Bega [...] hajókázható folyóvíze mellett. [...] Háza nagyobb részt cseréppel fedettek s utcái is elég rendesek. Van benne 5 templom, vármegyeháza, mellyben tartja Torontál közgyűléseit s törvényszékeit; posta és sóház hivatal, 2 casino, színház, 2 patika, sörház. Népeisége 15.544 lélek, kik közt 3.968 katolikus, 604 evangélikus, 66 református, 10.398 n. e. óhitű, 508 zsidó. Nyelvökre nézve rácok, németek, magyarok, oláhok, tótok, bolgárok. Kereskedése gabonával, szarvasmarhával s nyers bőrökkel felette nagy fontosságú; mesteremberei számosak; [...] Epreskertje legszebb a megyében; erdőcskéje is van.”⁶³ Éppen ekkor, az 1840-es években került sor a város felvirágzására.

A zsidók polgárosodása, pontosabban polgári jogokban való részesítése is a reformkorban merült fel. Addig nem élveztek egyenlő jogokat a nem nemesekkel, és hátrányos megkülönböztetésben részesültek. Főképpen másságuk, vallási és etnikai sajátosságaik miatt, amelyet nehezen fogadott el a magyarság.⁶⁴ Pontosabban azért, mert „a zsidó vallás nem pusztán hitbeli kérdésekre szorítkozik, nem pusztán elveket, normákat fogalmaz meg, hanem életvezetési szabályokat

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo.

⁶² Uo.

⁶³ Fényes Elek: *Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben IV.* Trattner-Károlyi, Pest, 1839. 386.

⁶⁴ Varga Sándor: *A Magyar Könyvkereskedők egyletének alapítása.* Budapest, 1980. 304.

rögzít az étkezési szokásoktól a házaseletig”.⁶⁵ Tehát „nem pusztán vallást, hanem a mindennapi életet, életmódot befolyásoló kultúráról” volt szó.⁶⁶

A zsidókról szóló, 1840. évi XXIX. törvénycikk (a bányavárosok kivételével) lehetővé tette szabad letelepedésüket, néhány évvel később pedig, V. Ferdinánd 1846. július 27-i rendeletével, eltörölte a zsidókra kivetett úgynevezett „türelmi adót”. 1849. július 28-án pedig megszületett a várva várt emancipációs törvény, amelynek első paragrafusa kimondta: „a magyar álladalom határain belül született, vagy törvényesen megtelepedett mózesvallású lakos, mindazon politikai s polgári jogokkal bír, melyekkel azzal bármely hitű lakosai bírnak”.⁶⁷ Ezt erősített meg egy, a kiegyezés után, 1867 decemberében elfogadott törvény, amely kimondta, hogy „az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítatnak”.⁶⁸

A reformkori magyar polgárosodás vonatkozásában a magyarországi zsidóknak nem volt nagy választékuk. Az egyik a beolvadás volt, az asszimiláció, amelyet a magyar liberálisok képviseltek. Lényege, hogy „a zsidóság a maga befogadása érdekében változtasson vallási szervezetén, szokásain, az ezekkel összefüggő zsidó viselkedésjegyeken, a kereszténységtől a zsidókat elkülönítő szabályokon”.⁶⁹ Tehát a cél az volt, hogy „a zsidóság elsősorban ne saját kulturális identitásának modernizációjában, hanem főként annak feladásában keresse önnön valóraváltását”.⁷⁰ Az asszimilációt a zsidóság jelentős része elfogadta, mert „a zsidó polgár is magyar úr akart lenni, s a díszmagyar elérése nem kényelmetlen kényszer, hanem kívánt cél lett a számára”.⁷¹ A másik lehetőség a magyarországi zsidóság számára a disszimiláció volt, amelyet az antiszemiták szorgalmaztak, magyarázva, hogy a zsidóság faji és jellembeli tulajdonságai miatt nem alkalmas az asszimilációra, vagyis nem válhatnak magyarokká.⁷² Ezért kell szerintük fékezni a zsidó bevándorlást, és ösztönözni a kivándorlást.⁷³ A harmadik lehetőség az integráció volt: hogy a zsidóság „saját kulturális identitásának vállalásával és modernizációjával kapcsolódjon és kötődjön a magyarsághoz”.⁷⁴

Az 1840-es években Nagybecskereknek már mintegy 500 lelket számláló zsidó közössége volt. Ugyanis a statisztika szerint 1846-ban, tehát két évvel a

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo. 301.

⁶⁸ Uo. 305–306.

⁶⁹ Uo. 300.

⁷⁰ Uo. 307.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo. 308.

⁷³ Uo. 311.

⁷⁴ Uo. 315.

szabadságharc kitörése előtt, Nagybecskerek 16 616 lakosa közül 507 volt zsidó.⁷⁵ Az 1840-es években a Krischaberekkel, Rothokkal egyidejűleg telepedtek meg a Mangoldok és a Bettelheimok is.⁷⁶ Ez egyébként nem volt a tömegesebb zsidó bevándorlás időszaka, arra csak 1850 és 1870 között kerül majd sor.⁷⁷ Egy későbbi, 1870-ben végzett összeírás szerint a nagybecskereki zsidó közösség már 1089 lelket számlált.⁷⁸

Amikor 1860-ban gyűjtés indult a Magyar Tudományos Akadémia palotájára, „Bettelheim Gyula gyűjtött Aradon a házra 172 forintot, két aranyat s 1 tallért”⁷⁹, Nagybecskereken pedig erre a célra „Bettelheim F. P. könyvárus” két forintot adományozott.⁸⁰ Nem mellékes tény, hogy Bettelheim mellett több más tekintélyes magyar érzületű becskereki zsidó polgár is adakozott: Deutsch H. J., Menczer Mihály és Lipót, Menczer Mária, Teréz és Augusztá, Napholz Mátyás, Pollák Hermann, Eckstein Sámuel stb.⁸¹

Nagybecskerek lakossága (a szabadságharc éveitől eltekintve) mindig békességben élt a zsidókkal.⁸² Első rabbija, egy bizonyos M. Fein, 1857-ig lelkészkedett ott.⁸³ Arról volt nevezetes, hogy egy héber nyelvű templomi rendtartást szerkesztett. Fein után Oppenheim Dávid (?–1876) volt a becskereki zsidó hitközség rabbija 1857 és 1876 között. Nagy műveltségű, bibliofil értelmiségiként maradt a becskerekiek emlékezetében. Oppenheim korábban jamniti rabbi volt.⁸⁴ A nagybecskereki zsidó hitközségben Mangold Lipót könyvkereskedő volt készséges munkatársa és barátja.⁸⁵ Bányai Jakab írja róla, hogy „Oppenheim rabbi lelkes barátja volt az iskolának, az iskola és tanítók ügye iránt folyvást érdeklődött”.⁸⁶ 1860-tól a nagybecskereki izraelita iskola igazgatója volt.⁸⁷ Ő volt az, „aki az iskola beléletét alaposan ismerte, és [...] működésének súlypontját az iskolára helyezte. Habár nem volt tanítói képesítése, ő magát mégis büszke-

⁷⁵ Dragoljub D. Čolić: Učešće Jevreja u razvoju privrede Banata. In: *Zbornik 4. Studije, arhivska i memoarska građa o Jevrejima Jugoslavije*. Jevrejski Istorijski Muzej – Beograd, 1979. 122.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ *Vasárnap Ujság*, 1860. június 24.

⁸⁰ *Vasárnap Ujság*, 1860. július 29.

⁸¹ Uo.

⁸² *Zsidó Lexikon*. (Szerk. Ujvári Péter.) A Zsidó Lexikon kiadása. Budapest, 1929. 627.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Bányai Jakab: *A nagybecskereki izraelita iskola múltja és jelene*. Nagybecskerek, 1896. 17.

⁸⁵ Uo. 37.

⁸⁶ Uo. 19.

⁸⁷ Uo.

séggel »néptanítónak« nevezte”.⁸⁸ Valószínűleg hogy éppen a diákokkal való foglalkozás lehetett magánkönyvtára gazdagításának egyik indítéka, sőt joggal feltételezhetjük, hogy több ezer kötetes magánkönyvtárát nemcsak tanítótársai, hanem a diákok is használták. Mindenképpen tény, hogy 1876-ban bekövetkezett halála után mintegy három és fél ezer kötetes könyvtára (Lelio della Torre pádovai rabbi 1404 kötetes híres tékájával egyetemben) a budapesti Országos Rabbiképző Intézet könyvtárának vetette meg az alapjait, amely felavatásakor – 1877 októberében – mintegy ötezer kötetet számlált.⁸⁹

Oppenheim halála után, 1876 és 1880 között egy átmeneti időszak következett, amelyben ideiglenesen nem töltötték be a rabbi-állást.⁹⁰ Ezt az interregnumot azután 1880-ban dr. Klein Mórnak, Kiss Arnold édesapjának (és családjának) jövetele szakította meg.⁹¹

A zsidó intézmények közül ebben az időszakban, pontosabban az 1850-es években (a korábban alapított) Chevra Kadisa mellett jótékony intézményként működött a Krajcáros Egylet, amely az akkori köznyomort volt hivatott enyhíteni.⁹² 1858-ban alakult meg az Izraelita Nőegylet, 1871-ben a Maskil el Dal, 1874-ben pedig a Humanitáts Verein.⁹³

A korábban alapított izraelita népiskola is fejlődésnek indult, amelynek jelesebb tanárai közé tartozott Pollák Móric, Feldheim Dávid, Plesz Samu, Diamant Fülöp, Fischer Mór, Bányai (Goldberg) Jakab és mások.⁹⁴

A nagybecskereki izraelita hitközség akkortájt (egészen 1918-ig) a szegedi községkerülethez tartozott.⁹⁵

Dr. Klein Mór (1842–1915) rabbi 1880 és 1915 között állt a nagybecskereki zsidó hitközség élén, s ez volt annak fénykora. Kiváló szónok volt, s egyike volt azoknak, akik a magyar nyelvet a zsinagógába bevitték. Mindenekelőtt kiváló hitszónokként ismerték, a zsidó teológiai irodalom ismert nevű munkásaként

⁸⁸ Uo. 36–37.

⁸⁹ Illyés György: *Mesélő könyvtárai*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1984. 99.

⁹⁰ *Zsidó Lexikon*. (Szerk. Ujvári Péter.) A Zsidó Lexikon kiadása. Budapest, 1929. 627.

⁹¹ Uo.

⁹² Uo.

⁹³ Uo. Az Izraelita Nőegyletnek 1886-ban 94, a Maskil el Dalnak 128, a Chevra Kadisának pedig 141 tagja volt. Az egyletek megalakítására vonatkozóan a becskereki napi sajtó más adatokkal szolgál. Ezek szerint a Maskil el Dal már 1870-ben létezett, a Humanitáts Verein pedig 1863-ban.

⁹⁴ Bányai Jakab: *A nagybecskereki izraelita iskola múltja és jelene*. Nagybecskerek, 1896.

⁹⁵ *Zsidó Lexikon*. (Szerk. Ujvári Péter.) A Zsidó Lexikon kiadása. Budapest, 1929. 627. A szegedi zsidó hitközség, amely kongresszusi szervezetű hitközség volt, 1785-ben alakult, s a XXII. Izraelita Községkerületnek volt a székhelye, amelyhez Csongrád, Csanád, Békés és Torontál megye tartozott.

meg vallásbölcsezként.⁹⁶ Nevéhez fűződik a becskerei zsinagóga építése is (1896), amely Baumhorn Lipót jeles építész alkotása volt. Becskereken a megyei bizottság, valamint a városi képviselő-testület tagja volt, s több ízben választották egyik-másik jelesebb esemény vagy ünnepség szónokának. Számtalanszor felkérték alkalmi előadások megtartására.

Dr. Klein nemcsak családját hozta a Béga menti városba. Páparól magával hozta a lelkes Bányai (Goldberg) Jakab tanítót a becskerei zsidó iskolához, Homonnáról pedig Löfflert, aki hitközségi titkár és tanító volt.⁹⁷ Az ő segítségével rabbink csakhamar jelentős változásokat eszközölt a becskerei zsidó hitközségben.⁹⁸

A 20. század első éveiben Klein Mór több elismerésben részesült munkásságáért. Ebből elegendő csupán egyet kiemelni. 1903-ban az amerikai Wagnall's Company könyvkiadó cég az akkor készülős 12 kötetre tervezett The Jewish Encyclopedia részére megkérte rabbink életrajzi adatait.⁹⁹

1905 májusában ünnepelte lelkészkedésének negyvenéves, nagybecskereki működésének pedig huszonöt éves jubileumát.¹⁰⁰ Ebből az alkalomból fia, dr. Kiss Arnold, akkor már budai főrabbi, *Egy igaz pap* címmel emlékalbumot szerkesztett, amely Budapesten jelent meg Márkus Samu nyomdájában.¹⁰¹ Ebben a kötetben van többek között Borsodi Lajosnak édesapjához intézett verse is.¹⁰²

Fél évszázados jubileumát 1915-ben már nem ülhette meg. Március 29-én elragadta a halál.¹⁰³

⁹⁶ Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Torontál megye*. Országos Monografia Társaság, Budapest, 1912.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Németh Ferenc: Egy tudós rabbi. Dr. Klein Mór születésének 150. évfordulójára. *Magyar Szó*, Kilitó. 1992. augusztus 15.

⁹⁹ *Torontál*, 1903. január 22.

¹⁰⁰ Akkor leplezték le alkalmi ünnepség keretében megfestett arcképét is a nagybecskereki zsidó hitközség tanácstermében.

¹⁰¹ Uo. A kötet előszavában, édesapja pályáját méltatva, dr. Kiss Arnold őt „a modern felekezeti irodalomnak alapvetői közé” sorolta, mondván, hogy „a haladás és művelődés előharcosainak, a felvilágosodott vallásos meggyőződés megszilárdítóinak sorába” tartozik.

¹⁰² Uo. A vers címe: *Édes apánkhoz*.

¹⁰³ Uo. Sírköve, noha Nagybecskereken az 1970-es években teljesen felszámolták az egykori zsidó temetőt, máig fennmaradt.

*Jewish Population in Nagybecskerek from the Second Half
of the 18th to the End of the 19th Century*

After the Turks were driven out, the first Jewish families arrived at the beginning of the 18th century, during the colonization of Banat that took place in several waves. The town, later the seat of Torontal County, showed a fairly liberal attitude towards the Jews willing to settle there. Due to this, the Jews, who were mostly tradesmen, founded an independent Jewish community in the Bega-side town as early as 1760. In 1762, this religious community already counted 30 families. In 1835 there were 359 people registered, in 1846 the number rose to 507, while in 1870 there were as many as 1089 members. In 1817, the community had a synagogue as well as a denominational school. Their oldest institution was the Chevra Kadisa, founded in 1764. In 1858, the Israelite Women's Association was founded, in 1871 the Maskil el Dal, and in 1874 the Humanitäts Verein. The flourishing of ecclesiastic life was greatly facilitated by two knowledgeable rabbis, Dávid Oppenheim and Dr. Mór Klein.

Keywords: Jewish Community in Nagybecskerek, synagogue, Jewish associations, Dávid Oppenheim, Dr. Mór Klein